

Kiss Ferenc: És Szabadka...

Egy évtizede már annak, hogy 1985 nyarán Kiss Ferencet a váratlanul rátört súlyos betegség munkaképtelenné tette. A veszteség felmérhetetlen, hiszen a magyar irodalomismeret egyik meghatározó egyéniségének pályáját törte ketté a betegség, s éppen akkor, amikor ez a kivételes érzékenységű irodalomtudós legjobb alkotóéveibe érkezett. Az *érett Kosztolányi* című, 1979-ben megjelent monográfiáját joggal nevezte Pomogáts Béla „új irodalomtörténet-írásunk egyik legnagyobb opuszának”. 1984-ben pedig két tanulmánykötetben (*Interferenciák*, „*Fölröpülni rajban...*”) is összegezte Kiss Ferenc sokirányú, gazdag tanulmányírói és kritikusi munkásságát.

Organikusan építette pályáját. Első könyve, *A beérkezés küszöbén* – Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága – (1962) előkészület is volt az akadémiai irodalomtörténet fejezeteinek megírásához, s a *Művek közelről* (1972) nyugatosokat elemző tanulmányaihoz, illetve *Az érett Kosztolányi*hoz. A *Művek közelről* méltán híres Nagy László-írása, a „*Káromkodásból katedrális*” viszont a későbbi Nagy László-tanulmány-sorozat egyik első darabjaként már egy monográfia koncepcióját vázolta föl. Az 1984-es

tanulmánykötetekben pedig egy Csoóri-monográfia alapos előmunkálataira is ráismerhettünk. Érdeklődésének ez a spontán vonzalomból eredő kristályosodása a két újabb monográfia felé világosan kitetszik a kötetek sokrétű, gazdag irodalomtörténeti, kritikai és elméleti tárgyú anyagából is. A betegség tehát nagy vállalkozások közepette sújtotta le őt. Irodalmunk súlyos vesztesége, hogy a teljes Nagy László- és Csoóri-monográfia már nem készülhet el Kiss Ferenc alkotóműhelyében. Az ugyanis kétségtelen, hogy újabb irodalmunk e két jelentős életművének szakszerű megértéséhez és irodalomtörténeti elhelyezéséhez Kiss Ferenc rendelkezett a legérzékenyebb irodalomtudói képességekkel és legalaposabb felkészültséggel. A veszteséget némiképp csökkenti az, hogy az utóbbi években külön kötetekbe összegyűjtve is megjelentek Nagy Lászlóról és Csoóri Sándorról írt tanulmányai (*Csoóri Sándor*, 1990; *Írások Nagy Lászlóról*, 1993), s ezekből – az egyes részletek tüzetes föltárásán túlmenően – világosan látszik Kiss Ferenc autentikus – és a további kutatás számára irányjelölő – koncepciója is. Azon túl, hogy agyonpolitizált világunkban ezek a tiszta, tágas és világos szemléletű, szakszerű és mégis érthető írások Nagy László és Csoóri Sándor életművét azok esztétikai rangja és jelentősége szerint elemzik, a szuverén, az esztétikum emberi jelentőségét feltáró koncepció eleven működésének hatékonysága az igazi nyeresége az írások egybeűjtésének.

Az azóta méltatlan sorsra jutott Csokonai Kiadóé az érdem, hogy tovább kutatott Kiss Ferenc elárvult szellemi műhelyében, s 1994-ben újabb értékes kötetet adott ki írásaiból *És Szabadka...* címmel. Természetes, hogy ez a leginkább heterogén Kiss Ferenc-kötet. Ez azonban semmit nem von le értékéből, hanem éppen azt dokumentálja, hogy ez a határozott karakterű irodalomtudós hivatásának minden műfaját mesterfokon művelte. Adatközlés, műelemzés, kritika, jegyzet, vitairatok, tanulmány, recenzio, napló és interjúk sorakoznak ebben a kötetben. Keletkezésük ideje is változatos, sokféle az az ok is, hogy miért nem kaptak helyet az 1984-es kötetekben. Némelyik írást bizonyára a műfaji jellege miatt hagyta ki a korábbi kötetekből, mások viszont a diszkriminatív irodalompolitika következtében mostanáig kéziratban váraakoztak, illetve 1989 előtt csak szamizdat kiadványban jelentek meg. A kötet egészében ma is hasznos és tanulságos olvasmány, egy példaszerűen érzékeny, felkészült és hivatását felelősséggel végző irodalomtudós műhelyébe enged bepillantást.

Kiss Ferenc munkásságát kezdetektől fogva erőteljesen jellemzi több, egymással példás harmóniában társuló sajátosság: alapos elméleti felkészültség; erős ambíció és érzékenység a mű és életmű sajátos titkának a feltárására; teljes lelki szabadsággal gyakorolt kritikai képesség; az irodalom léteirdekű fontosságába vetett töretlen bizodalom; világos, láttatóan szemléletes, fogalmilag pontos, élvezetes stílus.

Elméleti felkészültségének és érzékenységének kitüntető vonása az, hogy mintegy rejtetten működik. Kiss Ferenc sohasem nyomorítja meg a művet kívülről ráhúzott elméleti kalodával, elemző, titokfaggató szempontjait a mű érzékeny, ráhangolódoó átvilágításából oly természetes módon eredezteti, hogy gazdag elméleti ismereteit is spontán módon kamatoztatja. Mintaszerűen látszik ennek a módszernek a nyeresége Kosztolányi *A kínai kancsó* című novellájának elemzésében. E remekmű összetett szépségét, mély létfilozófiai üzenetét a „narráció különössége”-nek szemléletes feltárása révén világítja meg, de nem mondja fel közben a narratológia szakirodalmát, nem tűzdeli tele elemzését a magyar nyelvben alig értelmezhető idegen idézetek, kifejezések tömegével. A modern szemlélet nyereségét hasznosítja, de elkerüli annak divatszerű mitizálását. Elemzése példaszerűen arányos: a részleteket nem önmagukért, hanem az egész mű

sajátos titkának, mély üzenetének szemléletes föltárása végett vizsgálja. Nemcsak részlet-megfigyeléseinek bősége, elevensége, pontossága lenyűgöző, hanem a részleteket és a mű egészét együtt látó szemléletének kreatív ereje is. A fölismerés örömeiben részesítve mutatja meg a novellában Kosztolányi létszemléletének összetettségét. S közben spontánul föltárja a mű és az elemzés létérdekű – az emberi lét titkait faggató – funkcióját, sorsunkat megvilágító értelmét: az illúziók szétszéledését átélve magunk is próbálunk belső erőforrásokba kapaszkodni, de azt is érzékeljük, hogy ezek tartalmassága sem oldhatja fel a semmi tudatának fájdalmasságát.

Kiss Ferenc munkássága abban is példamutató, hogy mindenkor egyenes beszéddel vállalta véleményét. Következetes volt a szigorú értékítéletekben éppúgy, mint az irodalmi közélet tisztaságáért vívott küzdelmeiben. A Bibó-émlékkönyvbe írt tanulmányában Bibónak azokat a gondolatait állítja új összefüggések rendjébe, melyek a „tisztá helyzet” fontossága mellett érvelnek, s azt hangsúlyozzák, hogy hazugságra nem lehet politikai programot sem építeni. Kiss Ferenc megállapítása szerint „Bibó a politika igazságalapját nem egy morális premissza felől, hanem a közösség létét biztosító, egészségét tápláló részvétel és vállalkozó kedv felől véli döntő jelentőségűnek.” A „hazug konstrukciók ártalmassága” olyan evidencia Kiss Ferenc számára is, hogy leleplezésüket mindenkor szakmai kötelességének érezte. Vitacikkeinek jelentős része nem jelenhetett meg elkészülésük idején, hiszen az akkori „kulturpolitika” alapjait, bizonyos gondolatok és személyek politikai indokú kivételeztségét kérdőjelezték meg. Kiss Ferenc gondolatait sorra igazolta az azóta eltelt idő. Vitacikkei mégsem évültek el, kultúrtörténeti értékük mellett az érvelésük bátorsága, elevensége, világos okfejtése, nagyobb szakmai és morális összefüggésekre, törvényszerűségekre rámutató megállapításai is élvezetes olvasmánnyá teszik ezeket a régi írásokat. A *Hajszálgökök* fogadtatását elemző tanulmányában például így vonja meg az egyik írás mérlegét: „milyen meddő és züllesztő a szellemeskedés, ha a lelkiismeretes munkát akarja helyettesíteni”. Kiss Ferenc magatartásának is fontos jegye – ő Bibóról írta ezt – a „cselekvő részvétel készsége”. „Ellenforradalmár”-nak bélyegzett, ellenségnek tekintett ember volt a Kádár-rendszerben, mégis a felelős ember eltökéltségével próbálta tisztítani a sok kórtól szenvedő szellemi életet. Küzdött a „visszaélésekre kapható védettségek és a diszkriminációk” ellen. Mennyi manipulációval, torzítással nézett szembe egyetlen évtized alatt! S milyen világosan, szabatosan fejtette ki ma is helytálló gondolatait a legkülönbélebb akkori tabutémákról! A népi-urbánus ellentétről például többször mond szigorú ítéletet. Szemléletének emelkedettségét mutatja, hogy ezt az ellentétezt egyebek mellett azért is károsnak tartja, mert: „Rangos szövetségbe emel rossz tollforgatókat, s degradálja a legnagyobbakat. Egyetemes jelentőségű nemzeti költőinket fokozza le népivé vagy urbánussá.”

Egész kultúránk ügyére néző felelősség és a belső szabadság folyamatos működése teszi – a publikált részletek alapján ez már biztonsággal megítélhető – fontos személyi és kortörténeti dokumentummá hamarosan önálló könyvben is megjelenő naplóját is.

Irodalomkritikusi hivatását az értékek szolgálatában jelölte meg. Ezért a minőséget tekintette az egyetlen mértéknek. Az érték iránti fogékonysággal, a felfedezés örömeivel ír művekről, de érzékletesen, meggyőzően vallja ki hiányérzeteit is. Ily módon szigorú bírálata ösztönző jellegű. Példaként érdemes egy pillantást vetnünk Turczel Lajos *Két kor mezsgyéjén* és Dobos László *Földönfutók* című könyvének bírálataira. Nagy körültekintéssel jelöli ki e fontos könyvek jelentőségét abban, hogy általuk 1967-ben

a szlovákiai magyar tudomány és szépirodalom jelentősen magasabb fokra jutott korábbi eredményeinél. Emellett azonban mindkét esetben pontosan világítja meg a művek anyagában rejlő még nagyobb lehetőségeket is.

Kiss Ferenc az egyike volt azon keveseknek, akik sohasem fogadták el a Kádár-rendszer nemzetszűkítő, a kisebbségi és a nyugati magyarságot a nemzetből kirekesztő politikáját. Maga is kisebbségi sorsban nevelkedett, a leginkább mostoha sorsú kisebbség, a kárpátaljai magyarság fiaként került a debreceni református kollégiumba, majd az egyetemre. Keményen megszenvedte a szüleitől, rokonaitól való elszakítottaságot, s azok otthoni kiszolgáltatottságát is. Ahol csak tehette, figyelmeztette a magyarországi politikát a kisebbségek iránti felelősségére. Írásaival pedig messzemenően hozzájárult a magyar kisebbségek helyzetének és irodalmának magyarországi megismertetéséhez. Azt azonban kezdetektől vallotta, hogy „a szomszéd-magyarság irodalmának csak árt a lehajló kegyelet, a külön-mérték, az elnéző udvariasság”. Ezt a mértéket védelmező szigorúságot következetesen érvényesítette maguknak a kisebbségi irodalomkutatóknak a munkáiról szólva is. *Hagyomány és mérték* című tanulmányában már 1972-ben alapos érveléssel óvta attól a kisebbségi irodalmárokat, hogy szükséges hagyománytudatosító munkájukban helyi mértéket alkalmazzanak, s különösen attól, hogy az egyetemes magyar kultúra hagyományát a maguk számára lokálisan leszűkítsék. Pontos fogalmaz – a hazai regionális irodalmak kutatása számára is megszívlelendő igazságot hangsúlyoz – midőn az egyes tüzetesebb regionális térképek jogosságát elismeri, de határozottan tagadja, hogy az „értékelésnek alkalmazkodnia kell a léptékhez”: „A domb tengerszint feletti magassága, bármilyen nagytásiban rajzoljuk is, csak annyi lehet, amennyi.”

Kiss Ferenc írásainak szakmai minősége és tisztessége példaértékű. Szemléletének megalapozott eltökéltsége az irodalom létező fontosságába vetett bizodalmat elevenen őrzi ma is, midőn az irodalom leértékelésének, sőt önleértékelésének vagyunk szomorúan tünődő tanúi. (*Csokonai Kiadó, 1994.*)

Görömbei András

